

УДК 378.014

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

Барчій Магдалина Степанівна
м.Мукачеве

У статті аналізуються методичні засади формування професійних якостей практичних психологів у процесі навчання

Ключові слова: особистісний розвиток, професійні якості, самооцінка, емпатія, комунікативність, психолог.

Проблема фахової підготовки майбутніх психологів найбільшої актуальності набула останнім часом, оскільки з'явилися предметні сфери, де необхідна допомога кваліфікованих психологів-професіоналів. Бурхливий розвиток різних галузей, тісно пов'язаних з економічними і соціальними проблемами суспільства, вимагає підготовки психологів в галузі реклами, промисловості, бізнесу, менеджменту, консультативної і терапевтичної практики та ін. Тому питання фахової підготовки майбутніх психологів в умовах вищих навчальних закладах набувають особливої значущості.

Питання побудови навчально-виховного процесу відповідно до сучасних вимог професійної підготовки фахівців у вищій школі висвітлюється у працях Н.Г.Ничкало, О.М.Пехоти, Н.А.Побірченко, В.Ф.Орлова, С.О.Сисоєвої та ін. Особливості фахової підготовки майбутніх психологів розкрито у роботах Н.І.Пов'якель, В.Г.Панка, Н.В.Чепелевої, Т.С.Яценко та ін.

Як показує український досвід підготовки психологів у ВНЗ, традиційна система навчання не повною мірою забезпечує формування професіоналізму у майбутнього психолога, здатного на високому рівні виконувати різноманітні професійні обов'язки. На сьогодні спостерігається така тенденція: вищі прагнуть підготувати конкурентоздатного, висококваліфікованого, спроможного до саморозвитку і самореалізації фахівця, проте не забезпечують відповідних психолого-педагогічних умов на стадії професійної підготовки.

У результаті – до кола спеціалістів-психологів приєднується молодий фахівець, що характеризується фундаментальною теоретичною підготовкою, проте здатний до вирішення лише стандартних професійних завдань. Іншими словами, необхідно детальніше вивчити методичні основи формування професійних якостей майбутніх психологів у ВНЗ.

Мета статті полягає в аналізі методичних засад формування професійних якостей майбутніх фахівців з психології у вищій школі.

Вивчення підходів вчених щодо методології складання моделей підготовки спеціалістів, методики й техніки їх реалізації (О.Ф.Бондаренко) [6] дозволило теоретично обґрунтувати модель формування професіоналізму у фаховій підготовці майбутнього психолога. Необхідність її створення зумовлена не лише потребою продемонструвати компоненти підготовки та відповідні професійно значущі якості у вигляді сукупності, але й встановити змістові взаємозв'язки між компонентами підготовки та професійними якостями, між різними групами професійно значущих якостей і окремими професійними якостями.

Запропонована модель дозволяє розглядати особистість фахівця як суб'єкта своєї соціальної професійної дії в трьох аспектах: суб'єкт, який усвідомив, що він є (свої особистісні і фізичні властивості, цілі і цінності); що він може (свої можливості, досвід, схильності); чого від нього чекає суспільство, трудовий колектив, референтна група, інший суб'єкт. Освіта, професійні знання та уміння, загальні і спеціальні здібності, соціально значущі і професійно важливі якості складають потенціал професійного розвитку фахівця. Реалізація цього потенціалу залежить від багатьох чинників, але провідним є система

об'єктивних вимог до неї, детермінованих професійною діяльністю, в процесі виконання якої і виникають нові властивості і якості особистості [5; 6].

Зокрема, метою моделі є забезпечення цілеспрямованого впливу з метою створення і реалізації у вищому навчальному закладі педагогічних умов, що сприяють формуванню професіоналізму майбутніх психологів у процесі фахової підготовки. Модель ґрунтується на принципах добровільності та мотивованої участі; системності та наочності; реалізації партнерських взаємин; усвідомлення та рефлексивного переживання; проблемності навчання; професійної спрямованості; науковості та доступності.

Отже, педагогічними умовами запровадження моделі вважається створення рефлексивного середовища, яке б сприяло усвідомленню педагогами необхідності формування професіоналізму у майбутніх психологів і втілення у відповідні мотиви професійної діяльності; розвиток та прояв у студентів – майбутніх психологів особистісних якостей, які сприяють оволодінню ними основними компонентами професіоналізму, стимулювання в них прагнення до підвищення та реалізації професійних здібностей завдяки внутрішнім сутнісним моральним установкам; педагогічний процес у вищій школі набуває ефективності, якщо побудований так, що в ньому професіоналізм вважається головною цінністю і результатом підготовки майбутніх психологів; фахова підготовка майбутніх психологів повинна відбуватися в умовах налагодження духовної взаємодії викладачів і студентів, що сприятиме створенню доброзичливого психологічного клімату, атмосфери інтелектуальної співтворчості, рівноправні партнерські толерантні навчальні взаємини, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, творча активність всіх його учасників.

Серед технологічних умов слід вказати такі: технологія наочно-модульного навчання, принципи відбору навчального матеріалу, технологія проблемного, системного, особистісно орієнтованого навчання; методичні: єдність теорії і практики, курси на вибір, проблемно-методологічний і проблемно-практичний методи навчання. Мотиваційні умови: формування мотивів професійної діяльності, потреби в самоосвіті й творчій діяльності, позитивність мислення. Перцептивно-мнемічні умови: розвиток інтелекту, формування професійного образу мислення в цілеспрямованій системі навчально-виховного процесу ВНЗ, у цілеспрямованій навчальній діяльності, орієнтованій на формування професіоналізму майбутніх психологів; розвиток професійного досвіду; стимуляція професійного саморозвитку: саморегуляція, самооцінка, рефлексія; проектування процесуальних моделей навчання з урахуванням особливостей формування професіоналізму майбутніх психологів, що забезпечують безперервний загальнокультурний, особистісний та професійний розвиток майбутніх психологів; використання формуючого потенціалу усіх навчальних дисциплін для активізації процесу формування професіоналізму майбутніх психологів [6].

Становлення особистості практичного психолога здійснюється в процесі його професіоналізації і визначається правами, обов'язками та етичними нормами, які знаходять своє віддзеркалення у властивостях і якостях зрілої особистості, що здатна цілеспрямовано перетворювати внутрішній і зовнішній світ за своїми власними законами. У процесі професійної підготовки майбутній практичний психолог повинен сформуватися як активний суб'єкт діяльності, як зріла особистість з розвинутими професійно-важливими якостями. У цих умовах зростають вимоги до якості професійної підготовки психологів. Тим часом

в системі відтворення психологічних кадрів ще недостатньо враховуються об'єктивні тенденції, властиві розвитку освіти в цілому. Усе більш гострими стають протиріччя між:

- затвердженням в реальній практиці новим типом професійної діяльності психолога та його особистісної спрямованості і моделі вищої професійної освіти, орієнтованої переважно на парадигму "знання", що відрізняється обмеженістю можливостей вибору змісту, освітніх траєкторій, форм підвищення освітнього рівня;

- індивідуальними стратегіями професійно-особистісного становлення психологів і відсутністю в системі вищої освіти адекватних моделей, алгоритмів і технологій навчання;

- однобічною орієнтацією вищої освіти на підвищення "науковості", збагачення його новими дисциплінами і усе більш очевидним розумінням того, що підготовку психолога як суб'єкта професійної діяльності не можна забезпечити шляхом простого інформаційного насичення;

- органічною включеністю психолога в структуру своєї професійної діяльності і дискретно-локальним характером системи підготовки і підвищення кваліфікації кадрів, що склалася;

- об'єктивними все зростаючими вимогами практики до особистості психолога і відсутністю цілісної теорії, що розкриває сутнісні ознаки феномену його професійно-особистісної стійкості.

Таким чином, оптимізація особистісно-професійного розвитку практичних психологів може бути забезпечена шляхом реалізації комплексної інтегрованої системи як фундаментальної, теоретичної підготовки, так і за допомогою формування практичних умінь, навичок у різних напрямках, що сприяють психологічному оздоровленню, саморозвитку, самовдосконаленню й самопізнанню майбутніх фахівців. При цьому розвиток професійних умінь, навичок, ціннісних орієнтирів і професійно важливих якостей відбувається успішніше при дотриманні та врахуванні комплексу психологічних та соціально-психологічних умов.

Серед практичних рекомендацій, виконання яких сприяє оптимізації особистісно-професійного розвитку майбутнього практичного психолога, доцільно виділити такі: 1) теоретична підготовленість майбутніх практичних психологів; 2) формування й розвиток практичних умінь і навичок; 3) підвищення ефективності зв'язку підготовки та професійної діяльності (взаємозв'язок теорії і практики); 4) розвиток практичного психолога в цілісності, унікальності як природно-соціальної і культурно-професійної індивідуальності; 5) розвиток особистості практичного психолога як активного, творчого суб'єкта діяльності; 6) розвиток здібності до широкого і глибокого соціально-педагогічного мислення і творчості; 7) розвиток здатності управляти своїм психічним і фізичним станом; 8) свідоме здійснення практичним психологом на себе виховного впливу, управління своєю поведінкою; 9) прогноз перспектив особистісно-професійного росту; 10) спрямованість на продуктивність і ефективність майбутньої професійної діяльності; 11) аналіз ступеня сформованості професійно важливих якостей; 12) визнання практичного психолога суб'єктом безперервного процесу розвитку (саморозвитку), пізнання (самопізнання), професійного функціонування (самореалізації), особистісно-професійного вдосконалення (самовдосконалення) [5].

Професійна діяльність психолога-практика висуває особливі умови до особистості фахівця, покликаною надавати психологічну допомогу людині у ситуації "неможливості жити" (Ф.Ю.Василіюк). Особистість практичного психолога виступає еталоном психологічного здоров'я і комфорту та є, за словами Р.Мея, основним інструментом, знаряддям праці. Таким чином, серйозним завданням системи професійної підготовки практичних психологів має бути сприяння їх особистісному розвитку, культивування потреби у постійному самовдосконаленні, яке є неможливим без самопізнання. Завдяки активності самопізнання особистість перестає бути продуктом зовнішніх обставин,

набуває здатності до самотворення, самоактуалізації. Адекватна самооцінка та високий рівень рефлексивних здібностей, несуперечлива Я-концепція (забезпечена за К.Роджерсом, уявленнями про власні характеристики та здібності, уявленнями про себе відносно інших людей та навколишніх, цінностями та ідеалами) обумовлюють високий рівень мотивації особистісного і професійного зростання, постійне розширення життєвого простору. Водночас професійна свідомість психолога практика виступає як відкрита система, що знаходиться у постійній взаємодії з іншими, система інтерсуб'єктна за своєю природою (М.Мамардашвілі). Це вимагає від фахівця спеціальних умінь збереження власного психічного гомеостазу, витримки і терпіння, тому майбутні практичні психологи повинні володіти хоча б найпростішими методами і прийомами саморегуляції, відбір і використання яких повинно базуватись теж на знаннях про власні особистісні характеристики. Самопізнання - невід'ємний компонент психічного життя особистості, що сприяє її повноцінному "функціонуванню": форма свідомості, що передбачає активність і самостійність особистості як суб'єкта своєї життєдіяльності. Необхідною умовою розвитку особистості виявляється її постійне перебування в "стані самопізнання", розвиток рефлексивних здібностей. Отже, науковцями визначені основні професійно значущі особистісні якості практичного психолога, розроблені зміст, методологія підготовки даних фахівців. І хоча існують певні розбіжності щодо даних аспектів підготовки фахівців, проте дослідники погоджуються з тим, що цей процес має певні особливості, порівняно навіть з підготовкою спеціалістів, які не спрямовані на практичну діяльність. Це пов'язане з тим, що практична психологія є галуззю професійної діяльності, яка має на меті визначення психологічних особливостей життєвої ситуації та індивідуальності людини або групи, внесення позитивних змін у процес взаємодії між ними і профілактику небажаних форм поведінки для найбільш повного розкриття сутнісних сил людини [7].

Таким чином, мова йде про кваліфіковану психологічну допомогу. А вона, як відомо, забезпечується за допомогою специфічних психологічних методів, методик і технологій. Використовується в практичній діяльності спеціаліста, спрямованого на допомогу іншим, і тренінгова робота, яка також має певні особливості, принципи проведення. Тож постає питання про необхідність підготовки психолога - практика, який може в своїй практиці використати і можливості групової форми роботи, адже вона є ефективною і продуктивною, сприяє не лише покращенню самопочуття, підвищенню самооцінки, але й особистісному зростанню (К.Рудестам). З іншого боку, сама тренінгова робота може виступати як надійний засіб самопізнання особистості майбутніх практичних психологів, а, отже, й усвідомлення функціонування особливостей їх психічного життя, певних сфер життєдіяльності, та, звичайно, професійно значущих особистісних якостей. Тобто студенти в межах навчання у вузі мають можливість познайомитись з тренінговою роботою, включитись в групову діяльність і за допомогою інших учасників групи та тренера - викладача зростати особистісно, набувати не лише теоретичні знання, але й досвід. Це дасть можливість студентів на належному рівні мати професійні навички, розвивати їх. Адже існує багато способів роботи над собою, проте одним з найефективніших методів є групові тренінгові програми, на тренінгах ми навчаємось у себе, у тренера і у інших учасників. Один із плюсів будь якої тренінгової роботи є робота в команді, робота з розумінням себе та інших.

У сучасній літературі тренінгом називають досить різні варіанти групової роботи: особистісні перетворення дорослих, активне навчання студентів, організаційно-ділову гру на виробничстві, розвиток самооцінки в молодших школярів... Що ж саме поєднує ці варіанти діяльності? Дещо складним, але найбільш прийнятним можна вважати таке формулювання цього поняття, запропоноване С. І. Макшановим: "Тренінг — це багатфункціональний метод цілеспрямованих змін психологічних феноменів

людини, групи або організації з метою гармонізації професійного та особистісного буття людини”. У цьому визначенні поняття звернено увагу на мету тренінгової роботи як такої, але не зазначені характерні риси тренінгів, які відрізняють їх серед інших варіантів психологічної допомоги людям чи організаціям. Тому слід назвати характерні риси тренінгів:

- потребують чітко визначеної групи учасників (зазвичай 10–15 осіб);
- вирізняються єдністю часу, місця та дії: все відбувається й обговорюється тут і тепер, на особистому досвіді учасників і тренера, без домашніх завдань або попередньої підготовки;
- переважає активність учасників групи та їхній особистий досвід, а не інформація, отримана від тренера;
- заняття спрямовані не лише на формування знань, а й на розширення практичного досвіду учасників та групи в цілому.

Залежно від парадигми, якої дотримується тренер, і мети тренінгу виокремлюють засоби його проведення та загальну спрямованість.

Якщо основна мета тренінгу — навчити конкретних навичок і вмій, він стає частиною процесу навчання або професійної адаптації. Є таке прислів'я: “Я чув — та забув, я бачив — та запам'ятав, я зробив — то я знаю”. Тренінг дає учасникам змогу не лише почути думку викладача чи подивитися на таблиці та схеми, а й практично застосувати отримані знання, перетворивши їх на вміння. Тому тренінгова форма роботи все ширше застосовується в сучасних системах навчання, а особливо навчання та перепідготовки дорослих.

Тренінгова форма навчання має такі переваги: активність групи; поєднання інформації та емоційного ставлення до неї; підвищення рівня мотивації; здатність групи до колективного мислення та прийняття рішень; практична перевірка та закріплення отриманих знань.

Недоліки тренінгу:

- ця форма не є придатною для подання великого обсягу суто теоретичного матеріалу (формул, історичних відомостей тощо);
- має бути відносно невелика група;
- теоретична підготовка членів групи має бути однаковою;
- потрібна більша майстерність викладача, оскільки слухачі можуть по-різному усвідомлювати тренінгові вправи.

У сучасних навчальних закладах склалася практика поєднання традиційних форм навчання (лекцій, семінарів) і тренінгової роботи.

Основною умовою ефективності тренінгових занять, крім стійкої позитивної мотивації її учасників, є поєднання тренінгової роботи зі спеціально організованою учбовою діяльністю студентів, яка включає самодіагностику і зворотній зв'язок (у процесі виконання психогімнастичних вправ, участі у групових дискусіях, рольових іграх), а також складання та реалізація індивідуальних програм особистісного самовдосконалення [3].

Психологічний тренінг є потрібним, тим більше, що за його допомогою у студента створюється образ майбутньої професійної діяльності, усвідомлюється відповідність даному образу, а, отже, є можливості для професійного зростання.

Психологічний супровід професійної підготовки майбутніх психологів може реалізовуватися як засобами психологічної служби вишу, так і шляхом конструювання змісту навчальних дисциплін та використання сучасних методів навчання, одним з яких і виступає тренінг. Поєднання цих двох організаційних форм психологічного супроводу дозволяє реалізувати принципи неперервності та системності психологічної підтримки на етапі первинної професіоналізації.

Серед виокремлених методичних засад формування професійних якостей психологів під час навчання доцільно вказати

такі:

1. За застосування нетрадиційних форм навчальної діяльності в процесі професійної підготовки студентів провідна роль має належати викладачеві, оскільки педагогічний процес, маючи об'єктивні внутрішні закономірності, водночас є продуктом свідомої конструктивної діяльності викладача та його творчої взаємодії зі студентами.

2. Педагогічний процес, у якому переплітається та взаємодіє безліч чинників, вимагає чіткого усвідомлення тих форм навчальної діяльності, які максимально забезпечать потреби студентів у самореалізації, сприятимуть розвитку їхніх особистісних якостей.

3. Застосування нових форм діяльності учіння студентів в умовах професійної підготовки вимагає високого рівня самостійності, свідомості й активності самих студентів. Це у свою чергу потребує адаптації педагогічного керівництва, яка передбачає наявність духовної єдності, довіри, спільної навчальної мети викладачів і тих, хто навчається. Адміністрування, повчання, авторитаризм, дріб'язкова опіка у взаєминах не можуть, звичайно, сприяти розвитку в студентів ініціативності, винахідливості, самостійності та інших якостей, які за певних умов інтегруються в систему професійних умінь.

4. За організації нетрадиційних форм навчання студентів необхідно, щоб педагогічне керівництво зважало на індивідуальний підхід у стосунках зі студентами. Для цього педагогові слід бачити в кожному студенті унікальну особистість, яка усвідомлює як власну неповторність, так і причетність до соціального цілого. У такий спосіб викладач допомагає студенту розуміти та зберігати себе як особистість, одночасно поважаючи особистості інших людей.

5. Професійна підготовка в умовах університету повинна сприяти розвитку здібностей студентів і спонукати їх до задоволення об'єктивних потреб як в ідентифікації з групою ровесників, так і персоніфіковано до себе.

6. Необхідно поєднувати колективні та індивідуальні форми роботи, управління та самоуправління, урахувувати процеси самоорганізації в студентських групах.

Саме тоді буде створено умови для цілеспрямованого впливу викладача на формування та розвиток визначених професійних якостей студента, які б допомогли йому в майбутній практичній діяльності.

Внаслідок додержання необхідних вимог наші вищі навчальні заклади зможуть готувати хороших спеціалістів, які будуть допомагати людям, адже це і є призначення практичного психолога.

Таким чином, основними методичними засадами формування професійних якостей майбутніх психологів є наступні: наявність психолого-педагогічних та організаційних умов для того, щоб студенти могли реалізувати себе у професійному житті; необхідність для повноцінного професійного становлення соціально-психологічного забезпечення, допомоги і підтримки з боку викладачів та найближчого оточення; визнання права особистості на самостійний вибір способів реалізації власного професійного Я; прийняття особою всієї відповідальності за якість професійного становлення і реалізації свого професійно-психологічного потенціалу на себе; гармонізація внутрішнього психічного розвитку майбутніх психологів і зовнішніх умов навчального процесу.

Формування професіоналізму студентів у вищій школі розглядається як багатовимірний процес, зосереджений на освітніх і розвивальних потребах студентів, їх позитивних сторонах і перевагах, як процес, що сприяє встановленню віри у себе та свої можливості, підвищенню резистентності особистості до дестабілізуючих зовнішніх/внутрішніх чинників.

Література і джерела

1. Абрамова Г.С. Психологическое консультирование: теория и опыт / Г.С.Абрамова. – М.: Академия, 2000. – 240 с.
2. Панок В. Основи практичної психології: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / [Панок В., Титаренко Т., Чепелева Н. та ін.] / За ред.

- В.Панка. – К.: Либідь, 2006. – 536 с.
3. Панок В. Реформування змісту, форм і методів підготовки практикуючих психологів як нагальна вимога суспільної практики / В.Панок // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах . – К.: Ніка-Центр, 2002. – С.18-28
 4. Рибалка В.В. Особистісний підхід як психолого-педагогічний принцип організації профільної та професійної підготовки учнівської молоді / В.В.Рибалка // Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді: Науково-методичний посібник. – Київ, Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – С.80-90
 5. Токарева Н. Проблема моделювання особистості практичного психолога в системі фахової підготовки / Н.Токарева // Рідна школа – 2010 – № 7-8 – С.24-28.
 6. Шульга В.В. Особливості формування професійно важливих якостей психологів освіти в залежності від стажу роботи/ В.В.Шульга // Наукові записки Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України – К.: Главник, 2005. – Вип. 26, том 4. – С.499-508
 7. Шинкаренко О. Про деякі мотиви вибору професії практичного психолога / О.Шинкаренко // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах. – К.: Ніка-Центр, 2002. – С.54-56

В статье рассматриваются методические основы формирования профессионально важных качеств психологов в процессе обучения в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: личностное развитие, профессиональные качества, самооценка, эмпатия, коммуникативность, психолог.

The article deals with the formation of professionally important qualities of psychologists in the learning process in higher education, their problems and conditions of formation, study of the level of formation of these qualities in students and student ability to use these skills.

Keywords: psychologist, personal development, professional skills, self-esteem, empathy, communication, self-regulation.